

חשון התשע"ז

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

"המורכבות ב'גנבת הברכות'" - "בהדי כבשי דרחמנא למה לך"

לפרשת תולדות (על פי שיעורים של הרב יאיר קהאן והרב אהרון ליכטנשטיין זצ"ל)

קרוב לוודאי שיצחק הזקן והעיור לא היה עומד בבשורה הקשה ומתמוטט מבחינה נפשית.

לכן לדעת הרב ליכטנשטיין זצ"ל יפה עשתה אפוא רבקה שלא גילתה ליצחק אבינו את האמת. וידועים דברי הגמרא,

3. **יבמות סה ע"ב:**

ואמר רבי אילעא משום רבי אלעזר ברבי שמעון: מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום, שנאמר 'אביך צוה וגו' כה תאמרו ליוסף אנא שא נא' וגו' (בראשית נ, טז-יז) [רש"י: יעקב לא ציווה, אלא הם שינו מפני דרכי שלום]. רבי נתן אומר: מצווה, שנאמר 'ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאלו והרגני' וגו' (שמואל ט"ז, ב) [רש"י: וכתוב 'ויאמר ה' עגלת בקר תקח בידך ואמרת: לזבח לה' באתי' - הקב"ה ציווה לשנות]. דבי רבי ישמעאל תנא: גדול השלום, שאף הקב"ה שינה בו, דמעיקרא [בדברי שרה] כתיב 'ואדני זקן' (בראשית י"ח, יב) ולבסוף [בדברי ה'] כתיב 'ואני זקנתי' (שם, יג) [רש"י: שרה אמרה לשון בזוי וכשגלה הקב"ה הדבר לאברהם... שינה מפני השלום]

ואם הקב"ה שינה רק על מנת שאברהם לא ישמע כי שרה אמרה שהוא זקן, על אחת כמה וכמה הייתה רבקה צריכה לשנות על מנת למנוע מיצחק כאב וצער גדולים כל כך. העיקרון הזה, כי לעתים יש צורך לחרוג מן הנורמות המקובלות בגלל ייחודן של הנסיבות, עולה במשנה תוקף עוד קודם בפרשה, בסיפור לקיחת הברכות.

כידוע, רבים התקשו בתכסיסים ובשקרים שבהם נקטו רבקה ויעקב כדי ליטול את הברכות במרמה, והיו שאף ביקרו אותם על כך, ונדון בכך בהמשך השיעור. ואולם, לדעת הרב ליכטנשטיין, גם במקרה זה, בחינה מדוקדקת של הנסיבות מגלה כי רבקה ויעקב עמדו בפני סיטואציה קשה ומורכבת. רבקה, שהכירה את אופיים האמתי של שני בניה, ידעה היטב כי הברכות מגיעות ליעקב וכי הוא שמתאים להיות ממשיכו של יצחק. יתכן גם שהיא גם

לרמות אבא זקן?

כאשר זקן יצחק, הוא מחליט לברך את בנו בכורו אשר אהב, עשיו. רבקה, שאהבה את יעקב, הנחתה את יעקב לרמות את יצחק "ולגנוב" את הברכה. התוכנית של רבקה נשאה פרי, ויעקב זכה בברכה. פרשה זו מעלה שאלות חמורות הן במישור הפרשני והן במישור המוסרי. ראשית, האם אכן העדיף יצחק את עשיו רק, "כי ציד בפיו"?

האם זו באמת הסיבה שיצחק החליט לברך את עשיו? רש"י נדרש לשאלה זו, ומביא את המדרש על כך.

1. **רש"י שם:**

"שהיה צד אותו ומרמהו בדבריו"

בכל זאת, גם לפי הסבר זה, קשה להבין איך עשיו הצליח לרמות את יצחק כל אותם שנים.

זאת ועוד, מדוע ראתה רבקה צורך לרמות את יצחק? האם היא לא הייתה יכולה פשוט לדבר איתו?

הרב אהרון ליכטנשטיין זצ"ל עונה על השאלה זאת תוך התמודדות עם שאלה נוספת והיא מדוע רימתה רבקה את יצחק ונימקה את רצונה לשלוח את יעקב לחרן בתואנה של מציאת שידוך?

2. **כ"ז, מו - כ"ח, א:**

ותאמר רבקה אל יצחק: קצתי בחיי מפני בנות חת, אם לקח יעקב אשה מבנות חת כאלה מבנות הארץ למה לי חיים. ויקרא יצחק אל יעקב וברך אתו, ויצוהו ויאמר לו: לא תקח אשה מבנות כנען...

מדוע לא אמרה לו בפשטות שעשו רוצה להרוג את יעקב ושיעקב חייב לברוח מפניו? וכי יצחק לא היה מודה כי בנסיבות שכאלה חייב יעקב לברוח? היכן מידת האמת של רבקה?

לדעת הרב ליכטנשטיין התשובה לשאלות פשוטה ומסתברת. לו סיפרה רבקה ליצחק את האמת, כי בנו האהוב מתכנן לקום על אחיו ולרצחו נפש - לא היה יצחק מאמין לה. ואם גם היה מאמין לה - היה עולמו חרב עליו;

על כן, יעקב הוא זה שנשלח לפדן ארם למצוא אשה מתאימה לממשיכו של מורשת אברהם. יעקב לבדו הוא המקבל את ברכת אברהם,

7. שם כ"ח, א'-ד':

"ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו ויצוהו ויאמר לו לא תקח אשה מבנות כנען. קום לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך. וא-ל שדי יברך אותך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים. ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגוריך אשר נתן א-להים לאברהם"

אולם, עדיין נשארת השאלה המטרידה הקשורה למוסריות של יעקב ורבקה. עיני יצחק כבדו מזוקן, ורבקה ויעקב מנצלים חולשה זו כדי לרמות אותו ולגרום לו לברך את יעקב בניגוד לרצונו. האם זהו מעשה מוסרי? האמנם כל האמצעים כשרים כדי להשיג את המטרה?! וכן: האם ברכה שהושגה על ידי רמאות יש לה תוקף?

חז"ל הבינו את הסכנה הטמונה בסיפור זה. לצורך הדוגמה, נעיין בגמרא בעבודה זרה המספרת כיצד הרומאים, שלפי המסורת הינם צאצאי עשיו, התייחסו לאירוע זה.

8. עבודה זרה יא ע"ב:

"אמר רב יהודה אמר שמואל עוד אחרת יש להם ברומי אחת לשבעים שנה מביאין אדם שלם ומרכיבין אותו על אדם חיגר ומלבישין אותו בגדי אדם הראשון ומניחין לו בראשו קרקיפלו של רבי ישמעאל ותלו ליה בצואריה מתקל ר' זוזא דפיזא ומחפין את השווקים באינד ומכריזין לפניו סך קירי פלסתר אחוה דמרנא זייפנא דחמי חמי ודלא חמי לא חמי מאי אהני לרמאה ברמאותיה ולזייפנא בזייפנותיה"

תרגום חופשי: "רב יהודה בשם שמואל סיפר על חגיגה אחרת שיש ברומא. אחת לשבעים שנה הם מביאים אדם בלי מום (המייצג את עשיו) ומרכיבים אותו על כתפי אדם צולע (המייצג את יעקב) ומלבישים את העליון בבגדי אדם הראשון ושמים על ראשו את עור קרקפתו של רבי ישמעאל והיו תולים על צוארו אבן פז שמשקלו מאתיים וזו ומחפיים את השווקים בנופך ומכריזים לפניו: 'חשבונו של המושל כזב', אחיו של אדוננו זייפן הוא. מי שרואה רואה ומי שאינו רואה אינו רואה. איזו תועלת תבוא לרמאי על ידי רמאותו ולזייפן על ידי זיפופו"

ידעה כי עשו איננו עוד הבכור כי אם יעקב, שהרי עשו ניאות למכור ליעקב את בכורתו בעבור לחם ונזיד עדשים ומתוך זלזול בה ובמשמעותה ("ויבז עשו את הבכרה"). מאידך, מסתבר שיצחק לא ידע על כל זאת - שאם לא כן לא היה רוצה לברך את עשו. רבקה לא יכלה לספר ליצחק על מכירת הבכורה. לו סיפרה לו על התנהגותו זו של בן טיפוחיו, היה מגיב כפי שתיארנו לעיל - באי-אמון, בחורבן נפשי או בשניהם גם יחד.

לפי הסבר זה (ודומים לו), עשיו אכן הצליח לרמות את יצחק, ואילו היה עשיו מצליח גם להשיג את הברכות, ההשלכות לעתידה של הברית שנכרתה עם אברהם היו הרסניות. ומכיוון, שכפי שסברנו לעיל, האפשרות לדבר עם יצחק ולגלות לו בזקנותו את אופיו האמתי של עשיו, היה שובר את לבו. לכן, לרבקה שלא יכלה לאפשר לעשו לקבל את הברכות, לא נותר אפוא אלא לבחור בפתרון הרע פחות בנסיבות אלה ולפעול כפי שפעלה. או בניסוח אחר, בלית ברירה, רבקה ויעקב פעלו בגבורה על מנת להציל ולהמשיך את קהילת הברית. רבקה ויעקב היו מוכנים לסכן את יחסם האישי עם יצחק למען העתיד של כלל ישראל.

אפשר למתן מעט הבנה הזו ולטעון, שכיוון שיצחק לא הכיר את זהותו האמתית של עשיו, הוא סבר שעשיו ויעקב ימשיכו את מפעלו של אברהם ביחד. הברכה שיועדה לעשיו נותנת לו ולזרעו שפע כלכלי ושליטה על עמים אחרים.

4. בראשית כ"ז, כ"ח-כ"ט:

"ויתן לך הא-להים מטל השמים ומשמני הארץ ורב דגן ותירש. יעבדוך עמים וישתחוו לך לאומים"

5. ביחס ליעקב אחיו נאמר (שם כ"ט):

"הוה גביר לאחיד וישתחוו לך בני אמך"

הווה אומר, יצחק ראה את עשיו בכורו כראוי למלוכה. מסתבר, אם כן, שרבקה לא חלקה עם יצחק את מה שהתגלה אליה כאשר הלכה לדרוש את ה' לפני לידתה.

6. בראשית כ"ה, כ"ג:

"שני גוים בבטנך ושני לאומים ממעיך יפרדו ולאום מלאום יאמץ ורב יעבוד צעיר"

לפי הנחה זו, יצחק לא העלה על דעתו שיעקב ועשיו יפרדו לשני לאומים. לכן, בבואו לברך את המועמד למלכות בחר בבכורו איש השדה, ולא באיש התם יושב האוהלים. יצחק, שהוסתרה ממנו זהותו האמתית של עשיו על ידי רמאותו, הציד שבפיו, זקוק לתחבולה של רבקה ויעקב כדי לתקן את המעוות ולגלות את האמת. כאשר נודע ליצחק שרימו אותו ויעקב זכה בברכותיו, כאשר הבין שעשיו מכר את בכורתו ליעקב, התחוויר לו שיעקב הוא זה שנבחר להמשיך את ברית אברהם לבדו.

מלבד עצם הרמאות, האחים משתמשים בדם של שער עזים, כשם שיעקב רימה את אביו על ידי עיזים. האם יש קשר בין הדברים? כתוצאה מהרמאות, יעקב התאבל על יוסף במשך עשרים ושתיים שנה.

בהתאם למהלך שראינו, ישנו מדרש מעניין הקובע שעם ישראל נענש בעקבות גנת הברכות.

14. בראשית רבה תולדות ט"ז:

"כשמעו עשו את דברי אביו ויצעק צעקה גדולה ומרה וגו' אמר רבי חנינה כל מי שאומר הקדוש ברוך הוא וותרן הוא יתוותרון מעויו, אלא מוריד רוחיה וגבי דידיה, זעקה אחת הזעיק יעקב לעשו ואיכן נפרע לו בשושן הבירה שנאמר ויצעק זעקה גדולה ומרה וגו' "

הגישה שסקרנו עכשיו, שהרב יאיר קהאן מכנה הגישה המורכבת, מזהה שהמקרא שופט באור שלילי את האמצעים בהם השתמש יעקב. גם אם יעקב צדק באשר לתחנה הסופית, אין התורה פוטרת אותו מהדרך הלא מוסרית שהלך בה כדי להגיע לשם. אם כן, הרמאות שבה השתמש רודפת אותו במשך שנות חייו.

המורכבות בגישה זו באה לידי ביטוי בטשטוש הקו המפריד בין רע לטוב. אך גם לפי שיטה זו ראוי להדגיש שאף אם יעקב נענש על מעשיו, אין בכך כדי להטיל דופי בתוצאה. למרות אי הנוחות בדרך בה יעקב השיג את הברכות, אין להטיל צל של ספק שיעקב ולא עשיו הוא הראוי והנבחר להמשיך את מסורת אברהם.

15. נאמנים עלינו דברי הנביא (מלאכי א', ב'-ג'):

"אהבתי אתכם אמר ה' ואמרתם במה אהבתנו הלוא אה עשו ליעקב נאם ה' ואהב את יעקב. ואת עשו שנאתי ואשים את הריו שממה ואת נחלתו לתנות מדבר"

בהדי כבשי דרחמנא למה לך?

עד עכשיו דנו בעיקר בקושי המוסרי העולה מתוך התנהגותו של יעקב. אך ייתכן שבמעשהו של יעקב ישנו גם פגם דתי, הקשור לגבולות הפעולה האנושית.

ככלל, היהדות מעודדת יוזמה אנושית. אף על פי שאנחנו מאמינים באמונה שלמה שהקדוש ברוך הוא מולך על עולמו ומשגיח עליו, אנו גם מאמינים שהוא בחר באדם לפעול בצורה חיובית על מנת לקדם את רצונו בעולם. לאדם ניתנה בחירה חופשית, ומוטל עליו לתקן ולהשלים את העולם הן במישור המוסרי והן במישור הדתי. כמובן, האדם יכול לנצל את החופש שניתן לו לרעה. בכל זאת, החופש שניתן לאדם והיכולת לגרום לשינוי העולם ולתיקונו, מהווים קריאה לפעולה אנושית.

כבר קבעו חז"ל שאין סומכים על הנס (קידושין לט: ועוד), ומכאן שאל לו לאדם להיות פסיבי בציפייתו לישועה א-לוהית. האדם נקרא לעמוד, לפעול ולהיות שותף כביכול

הגישה המורכבת

לעומת הגישה שהצגנו עד כה, יש הטוענים שיעקב לא נהג כשורה. לשיטתם, יעקב אף נענש על המעשה של הרמאות ו"גניבת" הברכות. אמנם התורה לא מציינת עונש בצורה מפורשת, אבל יש כמה רמזים מקראיים התומכים בהבנה זו.

בעקבות קבלת הברכות והאיום על חייו מצד עשיו, רבקה אומרת ליעקב לברוח לחרן.

9. בראשית כ"ז, מ"ג:

"ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך אל לבן אחי חרנה"

רבקה משתמשת בדיוק באותו מטבע לשון בו היא השתמשה כאשר הנחתה את יעקב לרמות את יצחק.

10. בראשית כ"ז ח'-ט':

"ועתה בני שמע בקולי לאשר אני מצוה אותך. לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים טובים ואעשה אתם מטעמים לאביך כאשר אהב"

השימוש באותו ביטוי מרמז, כך נראה, על קשר בין מעשה הרמאות לבין האילוץ לברוח לחרן, בין החטא לבין עונשו. יתרה מזו, בבית לבן יעקב הופך לקרבן של רמאות. לבן מנצל את חשכת הלילה, בה יעקב אינו יכול לראות, ומוסר לו את לאה לאשה במקום רחל. יעקב מתלונן ואומר,

11. ראשית כ"ט, כ"ה:

"מה זאת עשית לי הלא ברחל עבדתי עמך ולמה רמיתני"

אך טענתנו נשמעת קצת חלולה, לאחר שהוא עצמו ניצל את עוורונו של אביו ורימה אותו. יתכן שניתן למצוא רמז לכך גם בדברי לבן, כאשר מגיב לטענת יעקב,

12. בראשית כ"ט כ"ו:

"ויאמר לבן לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה"

לא מן הנמנע שהביטוי "במקומנו" רומז למקום אחר, בו הצעיר דווקא כן הקדים את הבכור.

בין כך ובין כך, יעקב נשאר בחרן ונאלץ להתמודד עם רמאותו של לבן והחלפת משכורתו עשרת מונים, לעוד עשרים שנה.

כאשר סוף כל סוף חוזר יעקב לארץ כנען, הוא שוב הפך לקרבן של רמאות. אחרי שבניו מכרו את יוסף, הם רימו את יעקב וגרמו לו לחשוב שיוסף נהרג.

13. שם ל"ז, ל"א-ל"ב:

"ויקחו את כתונת יוסף וישחטו שער עזים ויטבלו את הכתונת בדם. וישלחו את כתונת הפסים ויביאו אל אביהם ויאמרו זאת מצאנו הכר נא הכתונת בנך הוא אם לא"

במשך עשרים שנה היה יעקב בגלות. בשנים הללו סבל יעקב מהרמאות של לבן, שהחליף את משכורתו עשרת מונים. חלפו שנתיים נוספות של סבל בטרם חזר אל אביו. לפי הגישה המורכבת שהצגנו לעיל, יתכן ועשרים השנים הללו היו בבחינת מדה כנגד מדה.

בסופו של דבר תקופת הגלות הסתיימה, ויעקב ביקש לשבת בשלוה. אך סבלו של יעקב טרם הסתיים. בניו מוכרים את יוסף, בן הזקנים שלו. בעזרת עזים הם מרמים את יעקב לחשוב שיוסף נהרג. במשך עשרים ושתיים שנים נוספות מתאבל יעקב על בנו יוסף, ומאן להתנחם.

ונשאלת השאלה: מה פשר העונש הכפול? האם בתשלומי כפל אנו עוסקים?

לדעת הרב יאיר קהאן, יתכן, שהעונש הכפול משקף את שתי הבעיות בהתנהגותו של יעקב. הגלות לבית לבן כיפרה על בעיית הרמאות, ומכירת יוסף באה לכפר על הבעיה בהתערבות האנושית בשאלה הא-לוהית של מי יקבל את הברכות.

בתורה מבואר שהאחים מכרו את יוסף כדי למנוע את הגשמת חלומותיו.

17. בראשית ל"ז, כ':

"ועתה לכו ונהרגו ונשליכוהו באחד הבורות ואמרנו חיה רעה אכלתהו ונראה מה יהיו חלומותיו"
האם הגשמת חלומות זהו תחום אנושי, בו יש חשיבות לפעולות האדם, או תחום א-לוהי? האם אחי יוסף עברו את הגבול של ההשתדלות האנושית?

יוסף נמכר לעבד בגיל שבע עשרה. לאחר שהות בבית פוטיפר הוא הואשם על לא עוול בכפו והושלך לבית הסוהר. בגיל שלושים, כשהשתחרר, מונה יוסף למשנה למלך מצרים. בשלב זה, היה יכול יוסף לבשר בקלות לאביו שהוא חי ומושל בכל ארץ מצרים.

18. כך הקשה הרמב"ן (רמב"ן בראשית מ"ב, ט'):

"יש לתמוה אחר שעמד יוסף במצרים ימים רבים והיה פקיד ונגיד בבית שר גדול במצרים, איך לא שלח כתב אחד לאביו להודיעו ולנחמו, כי מצרים קרוב לחברון כששה ימים, ואילו היה מהלך שנה היה ראוי להודיעו לכבוד אביו"

הרמב"ן מסביר שיוסף דאג שחלומותיו יתגשמו. לכן, נמנע יוסף מלהודיע לאביו שהוא במצרים. כך קיווה יוסף שיוכל להגשים את החלום הראשון, בו כל אחיו משתחווים לו, לפני הגשמת החלום השני, הכולל את השמש הרומזת ליעקב.

מסכם הרמב"ן:

"ולולי כן היה יוסף חוטא חטא גדול לצער את אביו ולהעמידו ימים רבים בשכול ואבל על שמעון ועליו, ואף אם היה רצונו לצער את אחיו קצת איך לא יחמול על

של הקדוש ברוך הוא בתהליך החיובי של תיקון העולם. לשבת ולחכות שהקדוש ברוך הוא יגאל את העולם אינו משקף אמונה, כי אם רשלנות ומעילה בתפקיד שריבונו של עולם מסר לאדם.

כל הדברים הללו נכונים ביחס לעולמו של האדם, כיוון שהאדם הוא שליח לתקן את העולם במישור הדתי והמוסרי. אולם, האם דבר זה נכון גם בתחום הא-לוהי? האם ישנם תחומים שבהם פעולת האדם איננה רצויה?

נקודה זו מודגשת בגמרא בברכות, המתארת פגישה מתוחה בין חזקיהו המלך וישעיהו הנביא.

16. ברכות י"ע"א:

"בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבוא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו: 'כה אמר ה' צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה וגו' 'מאי 'כי מת אתה ולא תחיה' - 'מת אתה' - בעולם הזה, 'ולא תחיה' - לעולם הבא. אמר ליה: 'מאי כולי האי?' אמר ליה: 'משום דלא עסקת בפריה ורביה'. אמר ליה: 'משום דחזאי לי ברוח הקדש דנפקי מינאי בנין דלא מעלו'. אמר ליה: 'בהדי כבשי דרחמנא למה לך? מאי דמפקדת איבעי לך למעבד, ומה דניחא קמיה קודשא בריך הוא לעביד"

על פי סוגיה זו, חזקיהו המלך, מהמלכים הטובים ביותר שהיו אי פעם לישראל (עיין מלכים ב' י"ח, ה'), עמד למות כיוון שלא היה מוכן לקיים מצוות פרו ורבו. סיבת הסירוב הייתה, משום שראה ברוח הקודש שעתיד להוליד בן רשע. לטענה זו ענה ישעיהו הנביא ואמר: "בהדי כבשי דרחמנא למה לך?", כלומר, מדוע אתה עוסק בסודותיו של הקדוש ברוך הוא? אתה צריך לעשות את שנצטווית, ו-ה' יעשה את הטוב בעיניו.

השאלה מי ימשיך את החזון של אברהם היא כמובן שאלה הרת גורל, ויעקב היה אמור לעשות כל מה שיכול על מנת לדאוג שהוא ימשיך חזון זה. הוא צריך להעלות את רמת הדבקות שלו בבורא העולם, ולשפר את מידותיו והתנהגותו כלפי הזולת. מוטל עליו לעשות כל מה שביכולתו על מנת להיות ראוי להיבחר.

אך האם השתדלות זו כוללת גם את גניבת הברכות? האם זה חלק מההשתדלות המוטלת על בני אדם? בניסוח אחר, אם רבקה לא הייתה מתערבת, האם אפשר להעלות על הדעת שעשוי היה נבחר? הרי הנביא הכריז: "ואהב את יעקב. ואת עשו שנאתי" (מלאכי א', ג').

השאלה העומדת בפנינו היא, אם כן, האם גם בתחום הזה אנו אמורים ליישם את הכלל "אין סומכים על הנס", או שמא דווקא את דברי הגמרא "בהדי כבשי דרחמנא למה לך"?

שיבת אביו, אבל את הכל עשה יפה בעתו לקיים החלומות כי ידע שיתקיימו באמת”
 ושוב נשאלת השאלה: האם זה היה מתפקידו של יוסף לדאוג להגשמת החלומות? האם היה מותר לו להעמיד את אביו בשכול ואבל ימים רבים לשם מטרה זו? האם זוהי פעולה אנושית לגיטימית, או שמא נכון יותר ליישם כאן את דברי הגמרא בברכות שהזכרנו לעיל, בה נאמר (ברכות י:):

”בהדי כבשי דרחמנא למה לך מאי דמפקדת איבעי לך למעבד ומה דניחא קמיה קודשא בריך הוא לעביד”

19. נאמר בסוף פרשת וישב (בראשית, מ', כ"ג):

”ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו”

20. רש"י מפרש פסוק זה על פי דברי המדרש (בראשית

רבה מקץ פרשה פט):

” אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו' (תהילים, מ', ה') זה יוסף, 'ולא פנה אל רהבים', על ידי שאמר לשר המשקים 'זכרתני' 'והזכרתני' ניתוסף לו שתי שנים”
 ולכאורה דברי המדרש קשים, וכי מותר לסמוך על הנס? יוסף השתדל בכלים אנושיים לצאת מהבור, מדוע זה נחשב כחסרון בביטחון?

אולם, מסביר הרב קהאן, אם נבין את השתדלותו של יוסף כדרך לגרום להגשמת חלומותיו, הביקורת של המדרש אכן מובנת. עשרים ושתיים השנים בהם יעקב התאבל על יוסף, היו תוצאה של פעולת האחים אשר ניסו למנוע את הגשמת החלומות מצד אחד, ופעולות יוסף שהיו מיועדות להגשימם מאידך. ואולי אפשר לראות את השנים הללו בבחינת מידה כנגד מידה כלפי הבעיה הדתית של לקיחת הברכות?

21. לסיום, ברצוני להביא את דברי הרב ליכטנשטיין זצ"ל, המדגיש את חומרתה הגדולה של ביקורת

בלתי-זהירה על אבות האומה:

כיצד זה ניתן למהר ולהאשים ברמייה את מי שהתורה מעידה עליהם כי היו אנשי חסד ואמת? אין כל ספק שיעקב אבינו הצר על כך שנאלץ לשקר הרבה יותר משאנו מצרים על כך. ואפשר שבדבריו ”מעט ורעים היו ימי שני חיי” (מ"ז, ט), אין כוונתו רק לצער ולגלות שהיו מנת חלקו בחייו, כי אם גם לכך שחיים אלה אילצו אותו, לעתים, לפעול בדרכי מרמה.

הקלות הבלתי-נסבלת שבה מבקרים את האבות אנשים שאינם מתקרבים לאפס קצה של מדרגתם היא מרתיעה ומקוממת. הבא לבחון את דרכם של אבות האומה, צריך לעשות זאת מתוך מחשבה מעמיקה ותוך עיון בדברי חז"ל, שהעזו לבקר את האבות רק לעתים בודדות, וגם אז - בדחילו ורחימו.